

Szentmártoni Szabó Géza

Diána berke Beregben

Telegdi Kata levele egy hajdani reneszánsz kertről

A mai Ukrajnához tartozó Kárpátalja területe a történelmi Magyarország három és fél hajdani vármegyéjét, Ungot, Bereget, Ugocsát, illetve Máramaros északi felét foglalja magába. A XVI. század végéig ezekben a vármegyékben még a magyar lakosság volt túlnyomó többségben. Az akkoriban ruténoknak, ám magyarul oroszoknak nevezett ruszin népesség száma azonban, az addig kietlen, vagy korábban elpusztult helyeken történt betelepítések révén, éppen ebben az időben kezdett el folyamatosan gyarapodni.¹ Az újonnan érkező telepesekről a magyar földesurak néhány évig tartó adómentességet biztosító soltész- avagy kenézlevelei rendelkeztek.² Többször előfordult az is, hogy a kedvezményes idő elteltével ezek a szabadsághoz szokott jövevények továbbálltak, majd új telepet létesítettek maguknak. A munkácsi uradalom keleti része volt a ruszin kenézfaluk területe, az ettől nyugatra eső térség pedig a bírók vezette magyar községeké.³

1569-ben a Bécsből küldött biztosok már azon vizsgáldtak, hogy a hegyes-völgyes területeken élő, favágással, legeltetéssel és marhakereskedéssel foglalkozó ruszin jobbágyokat hogyan vonhatnák be az országos adóztatásba. A szepesi kamara 1571-es jelentésében pedig azt írta, hogy „akinek ruténje van, annak jó konyhája van.” Úgy vélték, hogy a ruszinok „gazdagok, bővíben vannak az aranypénznek.”⁴ A magyar nemesség az 1572. évi országgyűlésen mégis elnapoltatta az uralkodóval a ruszinok megadóztatásáról szóló javaslatok tárgyalását.⁵

A XVI. század második felében egy jelentős Bihar vármegyei főnemesi család, a Telegdiek vetették meg a lábukat az országnak ebben a sarkában. Telegdi Mihály (?–1589) 22 ezer forint zálogösszegért szerezte meg Miksa királytól a Bereg vármegyei Szentmiklós uradalmát, amely korábban az 1567-ben magvaszakadt terebesi Perényi családé volt.⁶ Az 1574-ben elnyert, de csak tíz év múltán elfoglalt birtoktest központja éppen azon határponton feküdt, amelytől

¹ S. Benedek András, *Magyarok Kárpátalján*, Korunk, 2002, 109–113.

² Bonkáló Sándor, *A rutének*, második, bővített kiadás, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Salga Attila, *Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása*, Basel–Budapest, 1996, 21.

³ *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I. kötet*, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 173.

⁴ Bonkáló Sándor, *A rutének*,..., 96.

⁵ *Magyar törvénytár, 1526–1608. évi törvénycikkek*, fordították és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső, Budapest, 1899, 621.

⁶ Blazovich László–Géczi Lajos, *A Telegdiek pere 1568–1572, (Dél-Alföldi évszázadok 6.)*, Szeged, 1995, 26.

északkeletre, végig a Latorca folyó mentén egészen a Kárpátokig már csak ruszin falvak voltak. Mihály két fia és két leánya a szomszédos vármegyék nemesi családjaiból választottak házastársat maguknak.

Telegdi János (c.1560–1596) a Sáros vármegyei Segnei Annát (?–1597 után) vette feleségül. Öccsének, a Bécsben iskolázott Telegdi Pálnak⁷ (1564–1596) 1589-ben a kisvárdai Várdai Kata (1570–1630) lett a neje. Nászajándéknak készülhetett az az 1659-ben lajstromozott, nyakba akasztható arany függő, amilyen mindkettejük teljes neve olvasható.⁸

Telegdi Kata (c.1568–1601) az ugyancsak Bécsben iskolázott, nagy műveltségű kisvárdai várúr, Szokoly Miklós (c.1555–1599) házastársa lett.⁹ Nővére, Telegdi Borbála (c.1566–1616) előbb Csapy Kristóf (?–1595) nagykállói várkapitányhoz, utóbb pedig a szerencsi vár urához, a későbbi erdélyi fejedelemhez, Rákóczi Zsigmondhoz (1544–1608) ment feleségül.

Noha Telegdi Mihály a beregszentmiklósi kastélyt kisebbik fiára, Pálra hagyta, az apja által megkezdett építkezést nagyobbik fia, János folytatta, aki 1589-ben azt írta öccsének „hogyan az téglavető Beregségben nincs, se az, se más, váltig kerestetem. Lengyelországban elküldtem, azki ablakokat csinálna üveg tálnyírral. Immár ketteit az háznak megpadoltattam, miulta itthon vagyok. Az orosz palotára mohot is hordattam, azt is Isten vélem lívín az héten reá töltetem, és az hasadikokat mohval csináltatom be, és úgy öttetem meg oztán meg az mésszel.¹⁰” Az orosz palota talán a ruszinok kenézének a lakhelye lehetett.

Mátyás főherceg 1593. május 26-án Bécsből arra utasította a szepesi kamarát, hogy közölje Telegdi Jánossal, aki Szentmiklóson kőházat kívánt építeni, hogy a zálogbirtokon csupán saját költségére teheti ezt meg, királyi hozzájárulásra azonban nem tarthat igényt.¹¹ Telegdi János 1593. szeptember 29-én kelt végrendeletében azt írta, hogy megegyezésük szerint öccsée, Pálé maradt Szentmiklós, helyette ő a szomszédos Podheringen épített udvarházat, a Zemplén vármegyei Zétény kastélya pedig egészében az ő tulajdona lett.¹² A szentmiklósi munkálatokat ennek ellenére továbbra is ő tartotta a kezében. A nyugati falon ma már nem látható felirat az építkezés befejezésének idejére utal: D. C. Joannes Telegdi Anno 15[9]5. A kastély romosan ugyan, de ma is megvan.¹³

⁷ Kissné Bognár Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben (1526–1789)*, Budapest, 2004, 73.

⁸ Podhradczy József, *Egy érdekes összeírás a XVIII. század közepéről*, Új Magyar Múzeum, 4 (1854), II. kötet, 170. Az aranyfüggő a Beczki család 1659-ben készült inventáriumában szerepel.

⁹ Szelestei N. László, *Magyarországi diákok a bécsi jezsuita gimnáziumban 1578-ban (Rekreációs diárium töredéke)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 101 (1997), 146–158.

¹⁰ *Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről*, közzétette Eckhardt Sándor, Budapest, 1944, 80.

¹¹ Kapossy János–Bánrévi György: *Adattár. Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendelkezésekből*, III, Művészettörténeti Értesítő, 5 (1956), 329.

¹² *Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése ...*, 127.

¹³ Emödi Tamás, *A Telegdi család és a reneszánsz művészet néhány emléke a 16. századi Bihar és Bereg vármegyékben*, Művészettörténeti Értesítő, 47(1998), 177–190. – Emödi Tamás, *A beregszentmiklósi Telegdi–Rákóczi-kastély*, Korunk, 2005, december.

A Telegdi családnak földesúrként nyelvi kapcsolatokat kellett teremtenie a Bereg vármegyei birtokokon élő ruszin lakosokkal. Az itt élő magyar uraknak érdekében állt jobbágyaik nyelvének valamelyes ismerete, illetve az, hogy azok közösségében kiképezzenek néhány velük szót értő írástudót. Ehhez segítséget jelenthetett az, hogy a XVI. században a vármegye minden nagyobb ruszin falujában voltak batykónak nevezett, csekély képzettségű ortodox papok.¹⁴ Ezeket a papokat azonban néha a jobbágyi munkába is befogták. Telegdi János 1595-ben az öccséhez Podheringből írt levelében egy Munkács és Szentmiklós közti falu, Kölcsey papját is megemlíti: „Az ökrös embereket penig meghagytam mind az papval egyetemben, hogy vesszőt hordjanak, mert az magam kölcseyi papjának is meghagytam, hogy vesszőt vigyen a kegyelmed házához.” Ugyanezen levélben panaszkodott a ruszin jobbágyokra: „Él az Isten, uram, az mire elégséges volnék kegyelmednek mindenben kedveskedem, de ha mindjárt minden hirtelen nem lehet meg, nem tehetek róla, mert látja kegyelmed az szegény oroszoknak is szófogatatlanságokat, ugyan meg kell lenni mindennek.”¹⁵

Telegdi János 1596. október 26-án halt meg a mezőkeresztesi vesztett ütközetben, majd pár hétre rá, november 13-án saját otthonában öccse, Pál is. Szokoli Miklós, Telegdi Kata férje, sógorának temetésére készülve 1596. november 28-án Szentmiklósról írt levelet Kereki Jánosnak.¹⁶ A kastély melletti gótikus templomban 1820-ban került elő Telegdi Pál feliratos, teknő formájú sírköve, amelyet özvegye, a protestáns Várdai Katalin állíttatott.¹⁷ A férjről és hátrahagyott gyermekeiről emlékező latin felirat hosszú, a reformátusok által gyakran idézett bibliai versekkel zárul (Jób, 19, 25–27, és János 3,16).¹⁸

A négy hátrahagyott gyermek közül egyedül Telegdi Anna (1590–1635) érte meg a felnőttkort, s idővel Nyáry István (?–1643) felesége lett. Ez az Anna 1620. január 7-én, Kassáról küldött levelében azt írta az anyjának, hogy egy bizonyos „Ignác ír oroszul egy levelet nekem, kiből írja, hogy az hatvan forintot megkoldta.”¹⁹ Bizonyosság ez arra, hogy a családban beszéltek és írtak is ruszinul.

¹⁴ Lehoczky Tivadar, *A beregmegyei görögszertartású katolikus lelkiessége története a XIX. század végéig*, Munkács, 1904, 8.

¹⁵ *Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése ...*, 147–148.

¹⁶ *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623)*, sajtó alá rendezte Jankovics József, Budapest–Szeged, 1981, 66.

¹⁷ Lehoczky Tivadar: *Történeti kalászatok. I. Telegdi Pál sírköve*, Századok, 1867, 279–280.

¹⁸ Generoso ac Magnifico pio claroque quondam Domino Paulo Telegdi de eadem Telegd, qui trigesimum secundum usque florentissimae suae aetatis terminum, splendor patriae, pater egenorum justitiaeque nutrix fuit. Anno salutis humanae 1596 die 13-a mensis Novembris veteris calendarii unico filio duabusque filiabus charissimis relictis vitam cum morte commutatus, in Xto Jesu obdormiens, generosa ac magnifica Dna Chatarina Varday de Kis-Varda, dno utpote quondam ac Marito suo piaae memoriae charissimo hoc monumentum memoriae signum fieri curavit. – Cap. 19. Scio enim quod redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra resurrecturus sum, et rursum circumdabor pelle et in carne mea videbo Deum, quem visurus sum ego ipse et oculi mei conspecturi sunt et non alius; reposita est haec spes mea in sinu meo. – loh. Sic enim Deus dilexit Mundum ut filium unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.

¹⁹ *Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése ...*, 198.

Várdai Kata négyesztendei özvegyiség után, 1600. május 9-én feleségül ment Bedeghi Nyáry Pálhoz (?–1607). Ebből a házasságából született Nyári Krisztina (1604–1641), aki előbb Thurzó Imre, majd Esterházy Miklós nádor felesége lett.

Szokoli Miklós 1599. november 18-án halt meg. Özvegye, Telegdi Kata, hamarosan követte őt. 1601-ben a Kassára helyezett egri káptalanból kértek presbitereket Kisvárdára, hogy a súlyos betegen fekvő asszonyt a haldoklók szentségével ellássák.²⁰ A református rokonság sokáig temetetlenül hagyta a halott várúrnőt.

Várdai Kata özvegyesége idején gyermekeivel együtt Szentmiklóson élt, s vélhetőleg a kastélya körüli kert kiépítésével foglalatoskodott. Általában a férj dolga volt a kastély gondozása a feleségé pedig a kert rendezése. Ebben az időben már Magyarországon is több helyütt létesítettek a várak, kastélyok és udvarházak körül reneszánsz ízlés szerinti kertet, virágokkal, lugasokkal, ahol pedig lehetséges volt, ott forráskúttal, kútszoborral és valódi vagy mesterséges barlanggal is megtették. Ilyen volt a sárospataki vár gömbdíszes virágoskertje, a nevezetes Gomboskert, ahol 1577-ben a titokzatos Pataki Névtelen, vélhetőleg maga Balassi Bálint, megírta az *Euryalus és Lucretia* című széphistóriát. Már korábban is létesültek humanisták által létrehozott kertek Pozsonyban és máshol, abból a célból, hogy azokban irodalmi összejöveteleket rendezhessenek.

Várdai Kata sem akármilyen kertet, avagy ligetet álmodott meg. Erről a kertépítő tevékenységéről adott hírt az a gróf Zichy-család zsélyi levéltárban fennmaradt, XVI. század végéről való, keltezés nélküli misszilis levél, amelyet először 1930-ban Lukcsics Pál (1892–1936) tett közzé.²¹ Ebben a sok tekintetben talányos levélben a Szabolcs vármegyei Kisvárdán, az ottani várkastélyban élő Szokoly Miklósné Telegdi Kata véleményét mondott a meg nem nevezett ángya által korábban neki írottakról, mégpedig egy Pallasnak és Minervának szentelt forráskútról, egy szép erdei barlangról, és az ebbe az idilli környezetbe szánt költői társaságról. A levélíró asszony igényes módon arra törekedett, hogy címzettjének ligetet építő teljesítményével legalább szavakban vetélkedjék.

A levél elküldésének valószínűsíthető idejét, illetve a címzett személyének kilétét nehezen sikerült többé-kevésbé megnyugtatóan tisztázni. Ma már szinte bizonyos, hogy az 1599. esztendő közepe tájára datálható, helyenként rímes prózára váltó levél címzettje a Szentmiklóson lakozó özvegy Telegdi Pálné Várdai Kata volt.

A levél iránti érdeklődés, annak első publikálását követően, fokozatosan növekedett. Hajnóczy Iván cikkében már költőnőnek nevezte Telegdi Katát.²² A levél helyenként rímes prózára váltó sorait pedig Waldapfel József is versnek minősítette.²³ 1944-ben Eckhardt Sándor adta ki újra a levelet, mégpedig levélíró és a címzett rokoni kapcsolatát tisztázni kívánó, megnyugtató megoldást azonban nem hozó, jöllehet nagyon hasznos jegyzetekkel. 1979-ben Horváth

²⁰ B[unyitay] V[incze], *Telegdi Kata 1601.* = *Adatok az Egri egyházmegye történetéhez. I. füzet*, Eger, 1885, 159. (Bánffy lvt. X. 27.)

²¹ Lukcsics Pál, *Költői vetélkedés két főnemesi udvar között a XVI. század végén*, Irodalomtörténet, 18 (1930), 96–99.

²² Hajnóczy Iván, *Egy XVI. századi költőnő*, Irodalomtörténet, 18 (1930) 159–160.

²³ Waldapfel József, *Telegdi Kata levelének verses részletei*, Irodalomtörténet, 18 (1930) 160–162.

Iván tanulmánya a hajdani asszonyt verses levelet író nőköltőként léptette be a magyar irodalmi kánonba.²⁴ Nem véletlen tehát, hogy Telegdi Kata versnek vélt sorai egy 1999-ben kiadott, magyar nőköltőket bemutató antológia élére kerültek.²⁵ A 2000-ben megjelent egyetemi szöveggyűjteménybe már a jól azonosított címmel és a rímes prózának megfelelő tördeléssel került a levél szövege.²⁶ A 2004-ben kiadott *Régi magyar költők tára* XII. kötete, sok jegyzettel és családfákkal is kísértén, ám ismét költői műként tette közzé a levelet.²⁷

Jómagam 2008-ban, egy konferencián tartott előadásomban hoztam először szóba aggályomat azzal kapcsolatban, hogy a levél szövegét valóban Telegdi Kata fogalmazta volna.²⁸ Azt vetettem fel, hogy a nevezetes levél szerzője Telegdi Kata férje, a nagy műveltségű Szokoly Miklós lehetett. Úgy véltem, hogy egy XVI. század végi nő nem rendelkezhetett olyan mitológiai tájékozottsággal, mint ami a levélből tükröződik; sőt azt is felvettem, hogy Telegdi Kata talán írni sem tudott.

A konferencián részt vevő Jankovics Józsefet elgondolkodtatták kételkedő szavaim. Ezt követően Kószeghy Péterrel közösen kiterjedt levéltári kutatásokkal igazolták hipotézisem helyességét, majd megírták a vélt költőnőről kialakult hamis kép megalapozott cáfolatát.²⁹ Tanulmányuk később tovább bővülve újra megjelent.³⁰ A szerzőpáros rámutatott arra, hogy Telegdi Kata férje, a szónoklásban is jeleskedő Szokoly Miklós leveleiben is található rímes-prózás részletek. Nem zárták ki annak a lehetőségét sem, hogy a két asszony levélváltása valójában íródeákjaiknak egymás közti titkos vetélkedése volt. Jankovics és Kószeghy feltárva a szövevényes családi kapcsolatokat, minden szóba jöhető személy életútját áttekintve, számos eshetőséget felvetve, végül erre az eredményre jutottak:

„Javasoljuk, hogy Telegdi Katát mint nagyformátumú, a szövegverset Balassitól eltérő módon létrehozó, első magyar költőnőt felejtjük el. Ellenben őrizzük meg jó emlékezetünkben szegény temetetlen holtat, aki ilyen szellemes csipkelődést mert íratni deákjával, vagy nevében ilyen furmányos levelet

²⁴ Horváth Iván, *Telegdi Kata verses levele. = A régi magyar vers, (Memoria Saeculum Hungariae, 3.), szerk. Komlós Tibor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 161–180.*

²⁵ *Magyar nőköltők a XVI. századtól a XIX. századig, szerk. Sárdi Margit, Unikornis Kiadó, Budapest, 1999.*

²⁶ *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma, szerk. és sajtó alá rend. Jankovics József, Kószeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza, Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 1057–1058.*

²⁷ *Régi magyar költők tára, XII. kötet, sajtó alá rendezte Orlovsky Géza, Budapest, 2004, 477–478, 717–723.*

²⁸ Szentmártoni Szabó Géza, *Telegdi Kata verses levele ángyának és a reneszánsz kert kellékei. Előadás 2008. március 4-én a Megelevenedett múlt. Kastélyok művészete Magyarországon és Szlovákiában* című, a Kodolányi János Főiskola által rendezett konferencián, a Közép-európai Kulturális Intézetben.

²⁹ Jankovics József, Kószeghy Péter, *Telegdi Kata? verses? levele? = Erdély reneszánsza I. A 2008. október 8–11. között tartott konferencia előadásai, szerk. Gábor Csilla, Luffy Katalin, Sipos Gábor, Kolozsvár, 2009, 118–140.*

³⁰ Jankovics, József–Kószeghy, Péter, *Kisvárdai viszonyok – Telegdi Kata verses levele. = MONOKgraphia, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára, szerk. Nyerges Judit, Verók Attila és Zvara Edina, Kossuth Kiadó, Budapest, 2016, 305–336.*

írt férje, a nagy műveltségű Szokoly Miklós (vagy más). És emlékezzünk a műveltségével, kultúrájával a 16. század végén olyannyira kiemelkedő kisvárdai udvarra, Szokoly Miklóstra és környezetére.

Valószínűnek tartjuk, hogy a szóban forgó levelet, amelynek egy része rímes próza, 1599 szeptembere táján egy nagy műveltségű férfi írta, ő lehet a játékos-mitologikus szerelmi utalások szerzője.

Hogy ki a levélíró (Telegdi Kata mellett?), s hogy ki a címzett, kellő bizonyossággal nem tudjuk, ám az utóbbi szerintünk is, nagy valószínűséggel: Várdai Kata...

Az alábbiakban mai helyesírással közöljük a levelet, amelyben dőlt betűsen szedtük a rímes-prózás részeket:

Szolgálatomat írom kegyelmednek, mint szerelmes Asszonyomnak, ángyomnak. Istentől minden jókat kívánok kegyelmednek megadatni, mind az kegyelmed javain örülnökkel egyetemben. Magam állapotja felől, szerelmes Asszonyom, azt írhatom, Istennek hála, mind Erzsókkal öszve, jó egészséggben vagyok, de uram úkegyelme igen beteges, most mégis jobbadon vagyok.

Szerelmes Asszonyom, az kegyelmednek mesterségesen gondolt, jó akaratjából formált és bölcsességesen írt levelit megolvastam, kiben úgy gyönyörködöm, *mint az gyöngyhalászok, mikor ű hálójok gazdag szép prédával, megtelik gyöngyökkel; azok között, alig hiszi, örömben melyiket kaphassa, tégye kebeliben. Azvagy, mint az szép parlagon sétáló kis nyulakat, kik nagy mulatsággal vadásszák ebekkel, mikor félisekben egynéhányat látnak, vületlen talál-
nak, ű nagy örömben, nem tudják hamarban, melyiket költhessék, indítsák úzísben. Azvagy csak házunknál (tudom, voltál annál), mikor kertecskembe, mégyek bé kedvembe, hogyha megtekintem, melyeket két kezem ültetett, vagy vetett az sovány homokban; nem tudom, melyiket szakasszam elébben.*

Igy én az kegyelmednek gyönyörűséggel, hozzám való jóakaró szeretettel megrakott levelit olvastatván, ugyan nem tudom, melyik ríszibe gyönyörködtessem szegíny honn lakos szívemet, vagy melyik ríszit végyem elő, kire választ írjak kegyelmednek. Gondolván azt is, hogy parasztembernek Rómába menni, bölcsék közt bolondnak vetekedni, az bölcsességnek istenaszonyi: Pallas és Minerva oltalma alatt lívőkkel válással igyekezni, nem különben, mint jó táncost ingerleni, azvagy ugrásra kecskét tanítani.

Látom szerelmes Asszonyom és értem, hogy immár kegyelmed Pallas és Minerva istenasszonnak (az szegíny Diana asszont, vadászó seregivel hátrahagyván) kedvit találta, *szíp csörgő patakú, gyönyörű folyású, minden szíp füvekkel, fákkal, virágokkal; zúgó, csorgó folyás mellet sok szép szavú, kiterjedt szép ágú és gyönyörködtető fákön nagy ékesen szóló madarakkal; megékesített forrással, szép kúttal, mint egy áldozattal, holott firedjenek, tisztelvín szép barlanggal, kiknek tudom, hogy az kegyelmednek énhozzám való szeretetiért, kegyelmed éngem is esméretibe, kedvibe juttat. Noha az szíp forrás, firedís, tisztaság; erdei szép barlang, hegyeken, völgyeken mulatság, nyájasság nem Pallast, Minervát, hanem csak Dianát illeti, mint asszonyát. Mert Pallas, Minerva, ezt minden jól tudja, kulcsos várasokat laknak, szíp váarakat, erdőket, hegyeket, völgyeket, mezőket nem járnak, búdosnak. Hanem Dianának, mint nagy fű vadásznak, az ű seregivel, Hamadri Nimphákkal en-*

gedték lakóul, mint atyjokfiának. Nem ílek azért, hogy azok az istenasszonyok ott, az kegyelmed csinálta forráskút mellett találtassanak, kiknek lakóhelyek az szép kulcsos városok, királyok, urak házai, palotái. Annál inkább, hogy kegyelmedekért énnéem választ tehessenek, csak azt lássa inkább meg kegyelmed, szerelmes Asszonyom, hogy az az kegyelmed csinálta forrás mellett Dianát, az erdőknek, hegyeknek, forrásoknak istenasszonyát, úgy ne találja kegyelmed, mint írják, hogy egy Acteon nevű ember találta volt. De ezeket az köztünk való mulatság kedvéért írák csak, hogy az kegyelmednek secretariususa is – kinek az Úristentől, kegyelmeddel egyetemben, hosszú életet, minden jót kívánok – ne alítsa, hogy csak az forrás mellett laknak az poéták. Mert sütnék az homokba is néha tyúkmonyat, noha csak ritkán azért. **Mert én orosz poétát Tivadar-nál, szentet Ricnél, orosz vitézt sem hallottam többet Ignáténál,** kiket tudom, hogy egyik sem ivutt az kegyelmednek forrásából.

Ím, kegyelmes szerelmes Asszonyom, az vont aranyat is elküldöttem, de az én életemben, az Isten látja, soha rosszabbal nem volt igyem, ím, azmint megtekerhettem, elküldöttem kegyelmednek. Ezzel az jó Istennek ajánlom kegyelmedet mind az kegyelmed javain örülőkkel egyetemben. Írtam Kisvárdában, ma pinteken.

Kegyelmednek tiszta szívből szolgál Thelegdi Kata

Kegyelmed az levelet senki kezibe ne adja! A leány asszonyoknak kegyelmed én szómmal mind fejenkint szolgálatomat mondja! A leányim is kegyelmednek, mint szerelmes asszonyoknak és mind az leány asszonyoknak szolgálatjokat ajánlják.

Eddig a nevezetes levél, amelynek tartalmát a következőképpen tudjuk összefoglalni. Várdai Kata egy korábban Telegdi Katának küldött levelében megírta, hogy milyen kellékekkel felszerelt kertet rendezett be Szentmiklóson, hozzátéve azt, hogy secretariusának segítségével az eszmei háttérrel is kifundálva, irodalmi találkozóhelyet kívánt kialakítani. A mocsaraktól övezett, homokos talajra épült Kisvárdán nem lett volna mód efféle kertet létrehozni. Telegdi Katának tehát nem maradt más, mint hogy frappáns válasszal ellensúlyozza dicséretre vágyó vetélytársnőjének teljesítményét.

A levél a XVI. században kialakult szokványos, szolgálatot ajánló szavakkal és jókívánásokkal kezdődik. Telegdi Kata közli a címmel, hogy ő maga és leánya jól vannak, de a férje nagyon beteg, jóllehet valamelyest javult az állapota. A levélnek tehát még 1599. szeptember 18-a előtt kellett íródnia, hiszen akkorra meghalt az említett férj, Szokoly Miklós.

Telegdi Kata ángyomasszonya, azaz Várdai Kata míves levelének megolvadásán olyannyira gyönyörködött, hogy azt három szintet lépő, rímes prózában fogalmazott hasonlatokkal igyekezett érzékeltetni. Különösen hatásos a gyöngyöt hálóval halászókra utaló példa, hiszen erről a távoli tengereken zajló munkáról Magyarországon aligha lehetett bárkinek pontos elképzelése. A marosvásárhelyi Borsos Tamás (1566–1634) konstantinápolyi követjárása idején (1618–1620) vezetett naplójában, az Egyiptomról szóló fejezet végén arról értekezett, hogy „az gyöngy semmi nem egyéb állat, hanem csak az csigának az monya, de azért másutt nem találtatik, hanem az Indiák mellett való nagy Oceanus-tengerekben. Én csigáját is, azkit nálunk gyöngyháznak hínak, eleget láttam. Ha ki nem találják szedni, mikor annak ideje, hogy még meg

nem lágyult, addig gyöngy, de ha oztán elhaladja az idejét és meglágyul, békét hadnak neki, mert csiga léssen belőle.”³¹ Megjegyzendő, hogy a XVI. században az olasz Jacopo Zucchi (c.1541–c. 1596) festett fantáziadús manierista képet a klárisok, azaz a korallok és gyöngykaplók halászatáról.

A második példában a kiváltságosok szórakozásról, a kopókkal űzött nyúlvadászatról esik szó.³² Bél Mátyás (1684–1749) megállapítása szerint „régí szokásuk a magyar nemeseknek, kutyákkal űzött nyúlvadászatban lelni kedvüket, s ennek gyakorlásánál nincs sem régibb, sem gyakoribb.”³³ A három vagy öt lovas ember kopókkal végezte a hajtást, amelynek során a felugró vadnyulak láttán a vadászok az ebeket űzésre biztatták, majd utánuk lovagolva kísérték az üldözést és az elfogást. A harmadik példa már alábbszáll egy ház körüli veteményes és virágos kertbe, ám ott a saját kezű munka eredménye az öröm forrása.

Megolvastatva, tehát másokkal is megismertetve az ángy levelének tartalmát, Telegdi Kata levele közmondásszerű példákkal ecseteli az egyenértékű válaszadás nehéz voltát. A továbbiakban a levél ismét rímes prózába hajló sorai jól láttatják azt, hogy a Várdai Kata leveléből megismert, Pallasnak és Minervának szentelt reneszánsz kert milyen lehetett. A Telegdi Kata válaszlevelét fogalmazó személynek azonban sikerült tudós ellenvetést tennie a felvázolt alapeszmére, hiszen nem az említett város lakó istenasszonyok illenek a nimfáknak is helyet adó ligetbe, hanem a vadakat űző Diána.

A „hamadri nimphák” említése deákos ismeretekre vall, hiszen csak a nagyon tanult emberek tudhatták azt, hogy a hamadryasok a görög-római mitológiában a fáokban élő nimfák voltak. Ovidius naptárában Callisto nimfa, a hamadriasok és a nyilazó Diána alkotta szent sereg között jelenik meg (*Fasti*, II, 155–156): Inter Hamadryadas iaculatricemque Dianam / Callisto sacri pars fuit una chori. A levélírónak egy tréfálkozó, ám igencsak céltudatos mitológiai utalásra is futotta, amikor Actaeon vesztével példálózott. Az Ovidius által megverselt történet szerint Actaeon, egy vadászatot követően, betévedt a Gargaphia nevű völgybe, Diana istennő szent helyére (*Metamorphoses*, III, 138–165). Ott egy erdei barlang állt, mellette pedig egy pázsittal övezett tiszta vizű forrás csörgedezett. Actaeon megpillantotta a barlang forráskútjánál a nimfái társaságában mezítelenül fürdőző Dianát. A szűz istennő ekkor haragjában szarvassá változtatta az ifjút, aki ezután saját vadászebei elől menekülni kényszerült. Az immár űzött vad kiabálni sem tudott a nevük szerint is felsorolt, különböző fajtájú kutyáinak, a zsákmányra éhes farka utolérte és végül széjjelétpte.³⁴ Az Ovidius leírásában szereplő idilli

³¹ Borsos Tamás, *Egyiptusról* (1620). = *Magyar gondolkodók 17. század*, a válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Tarnóc Márton munkája, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979, 1149–1150.

³² Egy XVII. század közepi népszerű szatírában maga a nyúl beszél a rá való vadászat mikéntjéről: *A nyúl éneke* = *Régi magyar költők tára XVII. század 10. Az 1660-as évek költészete* (1661–1671), sajtó alá rendezte Varga Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 585–589.

³³ Bél Mátyás, *Magyarország népének élete 1730 táján*, válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta, Wellmann Imre, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984, 313–314.

³⁴ A XVII. században egy ismeretlen szerző Ovidius nyomán megverselte Actaeon történetét: *Acteon históriája* = *RMKT XVII. század 11. Az első kuruc mozgalmak korának költészete* (1672–1686), sajtó alá rendezte Varga Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 619–623.

liget kellékei jól párhuzamba állíthatóak a szentmiklósi kerttel. A történet vége pedig egybecseng a levél kezdetén leírt hajtóvadászattal is.

A multság kedvéért felidézett, ám csak férfira vonatkoztatható történet valójában a címzett íródeákjának szólhatott. A secretarius, azaz Várdai Kata íródeákja meg is kapta a magáét: téved, ha úgy véli, hogy a poéták nem lehetnek meg forrás nélkül! Bizony a Kisvárdához hasonló homokbuckákon fekvő, magyarok lakta helyeken is lehet ihletet kapni.

És itt következnek a ruszinok lakta környezetre utaló kételkedő szavak. Vajon mi értelme volt Szentmiklóson idilli ligetet csinálni? Ugyan kik lehetnének alkalmasak és érdemesek arra, hogy az ékes forrásnál gyülekezzenek? A világi költő mellett szóba jöhetne még az egyházi éneket mondó, szent életű pap, sőt még az udvari életben járatos, dicső tettekre képes vitéz ember is. Ilyenek elvétve lehettek csupán a ruszin kenézi családok körében. A vidéket ismerő Telegdi Kata gúnyosan utalt a számára csak hallomásból ismert ruszin Tivadarra, Ricare és Ignátéra, akik effélék lehettek, ám azok se jártak arrafelé.

Jankovics József és Kőszeghy Péter úgy vélekedett, hogy ezek a személynevek olyan helyneveket jelentenek, amelyek körülhatárolják a Várdaiak érdekszféráját, azaz ezek valójában Tivadar, Ricse és Ignéc falvakra tett rejtett utalások. Véleményem szerint nem fogadható el a kiforgatott nevekre alapozott érvelésük. A Bereg és Szabolcs vármegye határánál, a Tisza mentén fekvő Tivadar magyar falu. Két Ricse nevű falu is van, az egyik a Bodroghözben, a másik Szatmár vármegyében, mindkettő magyar település. Egy 1612-es családi osztozkodás tanúsága szerint az utóbbi volt Várdai birtok.³⁵ A Munkács közelében fekvő Ignéc, vagy Ignic nevű falu a Dobó család birtoka volt a XVI. században, és csak a későbbiekben vált ruszin faluvá. Ez a három falu nem határolja körül Kisvárdát érdekszféráját. Telegdi Kata leveleinek tehát nincs semmi köze ezekhez az egymástól igencsak távol eső helyekhez.

Az egész levél a vetélkedés jegyében fogant, csupán a végén van egy meglepő váltás a vont arany küldéséről szóló sorokban. Ez már valóban asszonyi dolog volt, hiszen az aranszalakkal körbetekert selyemfonalakból díszes szoknyákat készítettek.³⁶ Telegdi Kata egy 1595-ben írt levelében³⁷ arra kérte a férjét, hogy kótyavetyélő barátaitól vásároljon neki „török varró asszonyt, avagy leánt.” A levél alján és szélén olvasható köszöntésben csak a címzett leányairól esik szó, hiszen Várdai Kata ekkor már közel három éve özvegy volt.

Beregszentmiklós és uradalma a XVII. század közepén a Rákóczi család birtokába került. A sors szeszélye úgy hozta, hogy 1708. október 21-én éppen az itteni kastélyban halt meg a kuruc háborúk közepette ide menekült gróf Pekry Lőrincné Petrőczy Kata Sidónia (1662–1708), az első igazán jelentős magyar költőnő.³⁸

³⁵ Néző István–Szivák Gábor, *Kisvárdai források tükrében, szemelvénygyűjtemény*, Városi Könyvtár, Kisvárdai, 1999, 114.

³⁶ Radvánszky Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században [I]*, Helikon, Budapest, 1986, 82–83.

³⁷ *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623)*, sajtó alá rendezte Jankovics József. Budapest–Szeged, 1981, 69.

³⁸ *Régi magyar költők tára XVII. század 16, Rozsnyai Dávid, Kohry István Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei*, sajtó alá rendezte Komlós Tibor, S. Sárdi Margit, Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 640.

talalta uolot. De ezeket az lőzetmink ualo mulatjagb led
 uerth iram chak hogy az L: Secretariusjais. Linel az oris
 tenenol lőzet egyetemben. hogyi etott minden ist kua
 nok ne aliba. hogy chak az forras mellet lina L az foctat.
 Mert lmitzel az Hamokbaiz neha Diuk monyast. noka chak
 yitlan azert. Mert az Oroz foctat. Tiundoriat. Zertel.
 Kiernel. Oroz uetere sem. hallottam többet lgnatival.
 hi letb tudom. hogy egyik sem iutb. az L: forrasatub.

A secretariust és a ruszinokat említő részlet a levélből

Kisvárdá Johann Le Dentu (1602–1654) hadmérnök rajzán (1640 körül)
 A beregszentmiklósi várkastély ma (Csinagyijevo, Ukrajna)

Jacopo Zucchi (c. 1541–c. 1596): *Korall- és gyöngyhalászat*, Róma, Galleria Borghese
 Tiziano Vecellio (1488–1576): *Actaeon és Diana* (1556–1559) London, National Gallery